

DRŽAVLJANSKI ODGOJ U EUROPSKIM ZEMLJAMA

Vjeran Katunarić

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

***Sažetak** – U mnogim razvijenim demokratskim zemljama obnavlja se interes za državljanski odgoj (DO). U tom pogledu, škola, a posebno DO, smatra se ključnim elementom u procesu političke socijalizacije demokratskog građanina/građanke. U prvom dijelu ovog priloga dan je pregled tekuće politike i stanja DO u zemljama EU. U drugom dijelu riječ je o rezultatima istraživačkog projekta u Hrvatskoj, koji je usredotočen na komparativnu analizu nacionalnih kurikula u jedanaest europskih zemalja. Nadalje, raspravlja se o upitnom utjecaju DO na učenike. U trećem i zaključnom dijelu priloga, pored sažimanja prethodno utvrđenih činjenica o politici i kurikularnim aspektima DO, iznose se razmišljanja o važnosti izvukurikularnih aspekata DO, i isto tako odnosima između DO i nastave povijesti s obzirom na pojavljivanje suvremene multikulture Europe.*

***Ključne riječi:** državljanski odgoj, Europa, kurikulum, povezanost s nastavom povijesti, utjecaj državljanskog odgoja*

„Svrha odgoja i obrazovanja je pretvoriti ogledala u prozore“

Sydney J. Harris

UVOD: ZAŠTO JE DRŽAVLJANSKI ODGOJ VAŽAN?

Praktički sve zemlje, demokratske i nedemokratske, pružaju neki oblik državljanskog odgoja (DO), ali s različitim ciljevima. U nedemokratskim zemljama je tako bitni cilj poučavati djecu lojalnosti i poslušnosti režimu ili vođama¹. U li-

¹ Ovaj rad je rezultat mog sudjelovanja u dva istraživačka projekta. Prvi, pod naslovom „Nacionalni kurikulum u europskim zemljama i Hrvatskoj“, proveden je 2006. g. u Institutu za Društvena istraživanja u Zagrebu (IDIZ) pod vodstvom Branke Baranović a drugi, pod naslovom „Nacionalni pristup i praksa u Europskoj uniji u odnosu na interkulturalni dijalog. Studija za Europsku komisiju“, zapravo studija smjernica, proveden je u prvoj polovici 2007. g. pod vodstvom Andreasa Wiesanda iz Europskog instituta za komparativna kulturalna istraživanja (ERICarts) u Bonnu. Drugo istraživanje se odnosi na zemlje Europske unije, a prvo na neke od njih uključujući i Norvešku pa je to razlog što je cilj mog rada također europski i ne odnosi se ni na jednu državu posebno, uključujući i Hrvatsku.

beralnoj demokraciji, nasuprot tome, cilj je odgajati djecu da cijene opće vrijednosti tolerancije. Razumijevanje navedenog je osnova različitim pristupima odgoju i obrazovanju unutar liberalno-demokratskog ustrojstva. Svejedno, izgleda da se mogućnost razaznavanja učinka takvog odgoja na stavove učenika i njihovo ponašanje kao demokratski odgovornih građana, a posebno u odnosu na ostale građane, još nalazi u fazi začetka².

U mnogim razvijenim zemljama s demokratskim ustrojem obnavlja se interes za državljanski odgoj (DO), uključivši Francusku i SAD (Rugot 2006). U akademskim krugovima i centrima javnog obrazovanja podignuta je uzbuna, posebno u SAD-u, izražavajući „duboku zabrinutost oko održivosti demokracije u Americi“ zbog „opadanja angažiranosti građana, političke učinkovitosti i sposobnosti građana u samoorganiziranju“ (Dudley i Gitelson, 2002: 263). Očito demokracija nije pravocrtni i završeni proces pa se niti učenje demokracije kroz državljanski odgoj ne može smatrati takvim.

U odnosu na ovaj problem i škola i državljanski odgoj predstavljaju ključne elemente u procesu političke socijalizacije demokratskog građanina. I u Francuskoj, gdje je državljanski odgoj uveden kao specifičan predmet u srednjoškolski kurikulum 1999.g., društveni kapital demokracije je u opadanju zbog smanjenja utjecaja drugih društvenih institucija (primjerice crkve, obitelji, omladinskih organizacija, političkih stranaka i sindikata). Od škole se, osim njene tradicionalne zadaće tj. pružanja specifičnih znanja i pripreme za profesiju, očekuje ispunjenje novih misija (odnosno demokratska socijalizacija).

Ovaj članak u svom prvom dijelu prikazuje politiku i najnovija dostignuća ili izazove DO-a u zemljama Europske unije. U drugom dijelu odnosi se na rezultate istraživačkog projekta u Hrvatskoj, koji je usredotočen na komparativnu analizu nacionalnog kurikula u osnovnom obrazovanju u jedanaest europskih zemalja. Članak se bavi učinkom DO-a. U trećem, završnom dijelu članak se bavi razmišljanjem o kurikularnim i ekstrakurikularnim aspektima DO-a, posebno odnosima DO-a i nastave povijesti u uvjetima rasta multikulturalne Europe.

POLITIKA I IZAZOVI DO U EUROPI

DO se nalazi među prioritetima europskog programa. Rast svijesti o EU kao o velikoj

obitelji multietničkih i multikulturalnih društava te svjedočanstvo o rastućoj raznolikosti u svakoj njezinoj državi zahvaljujući njihovoj multikulturalnosti stavljaju pred državljanski odgoj sve veća očekivanja. DO i neke njegove varijante uključeni su u cjelokupni obrazovni sustav (nižeg i višeg obrazovanja) zemalja

² Vidi bilješku 6. Također, vidi Kymlicka (2003) koji nedostatak interkulturalne svijesti potkrjepljuje činjenicom da su građani Belgije, Kanade i Švicarske zainteresiraniji za građane udaljenijih zemalja nego za svoje susjede. Slično vrijedi i za građane Hrvatske koji su tradicionalno skloniji Nijemcima ili Amerikancima nego Slovincima ili Bosancima (Katunarić, 1996).

članica EU, kao i u niz neformalnih aktivnosti kojima se bave nevladine organizacije. Konačno, postoje studije koje se bave obrazovnom politikom i aspektima učenja i poučavanja DO-a, koje obogaćuju iskustvo DO-a.

Institucije, politike, pregledi

Europske institucije, aktivne u pitanju građanskog i interkulturalnog obrazovanja (IO), su: Europska komisija, Europski centar za nadziranje rasizma i ksenofobije, Vijeće Europe (Odjel obrazovanja za demokratsko državljanstvo), Europska komisija protiv rasizma i netolerancije, Europski institut za istraživanja mediteranske i euroarapske suradnje, Vijeće Europske unije. Ipak još uvijek ne postoji jedinstvena europska politika o DO i IO. Postoje prijedlozi ili preporuke usmjerene uglavnom prema poboljšanju nacionalne politike prema ovim područjima.

Komisija europskih zajednica je 2005. godine dala prijedlog Preporuke Europskog parlamenta i Vijeća o ključnim kompetencijama trajnog učenja unutar kojega se jedan dio bavi interkulturalnim i državljanskim kompetencijama. Kompetencije se definiraju kao znanja i vještine koje osposobljavaju pojedince za sudjelovanje u sve brojnijim raznovrsnim društvima, kao i za rješavanje sukoba unutar njih tamo gdje je to potrebno. Državljanske kompetencije naročito osposobljavaju pojedince za puno sudjelovanje u državljanskom životu. Kompetencija se temelji na poznavanju pojmova demokracije, državljanstva i građanskih prava, kao i načina na koji su izraženi u povelji o temeljnim pravima Europske unije i međunarodnim deklaracijama te kako ih primjenjuju institucije lokalne, regionalne, nacionalne, europske i međunarodne razine. Stoga je poznavanje važnih događaja, trendova i čimbenika u tijeku europske i svjetske prošlosti i sadašnjosti, s posebnim osvrtom na europsku raznolikost, od osnovne važnosti (www.ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/keyrec_en.pdf). Komisija je prethodno navela osam ključnih kompetencija kako slijedi: komunikacija na materinskom jeziku, komunikacija na stranom jeziku, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u znanosti i tehnologiji, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, interpersonalne, **interkulturalne** i socijalne kompetencije te **državljanske kompetencije**; poduzetništvo; kulturalno izražavanje (www.europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c11054.htm).

Europska komisija je 2006. godine izdala „Bijelu knjigu o europskoj komunikacijskoj politici“ u kojoj je jedno poglavlje posvećeno temi „Unapređenje državljanskog odgoja i obrazovanja“. Navodi se da se „državljanski odgoj ne smije ograničiti na poučavanje učenika o europskim institucijama i politici, nego treba pomoći ljudima svih dobi u korištenju interneta radi pristupa informacijama koje se odnose na javnu politiku i uključiti ih u debate. Ovo je posebno važno kada je riječ o manjinama, građanima s posebnim potrebama ili nekim drugim skupinama koje bi se inače mogle naći isključene iz javnog života.“ (www.ec.europa.eu/communication_white_paper/doc/white_paper_en.pdf)

Godine 2000. Upravno tijelo Europske komisije za odgoj, obrazovanje i kulturu izdalo je izvješće o kvaliteti školskog obrazovanja u kojemu se posebno poglavlje odnosi na nastavni predmet Državno uređenje i građanske dužnosti. Polazeći od činjenice da mladi ljudi u Europskoj uniji strance ne doživljavaju dobrodošlima i da se „u mnogim zemljama s ekonomskim i socijalnim problemima često za isto optužuje strance“, izvješće naglašava važnost uvođenja predmeta Državno uređenje i građanske dužnosti kao integralnog dijela kurikuluma obrazovanja mladih ljudi. (www.ec.europa.eu/education/policies/educ/indic/rapinen.pdf).

Ipak, najkompletniji poduhvat Upravnog tijela Europske komisije za odgoj, obrazovanje i kulturu u ovome području je projekt EURYDICE pod nazivom „Građanski odgoj u školi u Europi“ (Europska komisija, 2005), koji donosi detaljne rezultate o upitniku o „odgovornom građanstvu“, pojmu koji je blizak s DO, u zemljama EU tijekom školske godine 2004./05. Tri ključne teme, usmjerene k orijentaciji učenika u suvremenoj politici demokracije, informiraju o DO u sljedećim temama: politička pismenost, kritičko mišljenje s određenim stavovima i vrijednostima (kao što su osobna odgovornost, društvena solidarnost i miroljubivost) te aktivno sudjelovanje. Jedan od najvažnijih vidova analize politika i kurikula u području DO-a odnosi se na utjecaj koji ovaj odgoj ima na odgoj i obrazovanje. Ovaj je vid objašnjen kao mjerenje „uspjeha“ odgoja i obrazovanja. U izvješću EURYDICE stoji da se teorijska znanja učenika mogu relativno lako vrednovati. S druge strane, vrlo je teško vrednovati praktične elemente, kao što su prihvaćanje građanskih stavova i vrijednosti i aktivno sudjelovanje učenika, odnosno u kojoj je mjeri kognitivno usvajanje utjecalo na ponašanje učenika. Isto vrijedi i za evaluaciju škola u odnosu na njihovu djelotvornost u osiguravanju DO-a. Ipak, čini se da je najveći problem nepostojanje objektivnih metoda za evaluaciju organizacije DO-a, iako su samo neke zemlje o tome izvijestile. O ovom problemu bit će riječ u poglavlju 3.2.

Izazovi DO-a

DO ili Obrazovanje za demokratsko državljanstvo (ODD) prioritet je Vijeća Europe od sredine 1990-ih. Prema dokumentima pod pokroviteljstvom Vijeća Europe (*All-European Study.....2004*), ODD (u čitavom obrazovnom sustavu) suočeno je u različitim regijama Europe sa sljedećim izazovima ili teškoćama:

- u zapadnoeuropskoj regiji postoji jaz između politike i prakse, pomanjkanje studentskog sudjelovanja, osposobljavanje nastavnika, monitorin- ga i kontrole kvalitete;
- u sjevernoeuropskoj regiji postoje pozitivne tendencije kao što su: usredotočenost na vrednote, vještine i sudjelovanje; povećano korištenje in- terneta, obrazovanje nastavnika, monitoring i evaluacija;
- u srednjoeuropskoj regiji službeni sektor ODD-a prevladava nad osta- lim sektorima kao što su: obrazovanje i osposobljavanje nastavni- ka, izvanškolske aktivnosti i ODD u cjeloživotnom učenju; provođe-

nje ODD-a je djelomično, nedosljedno i rascjepkano; trebaju se ispitati metode kako povećati studentsko sudjelovanje; nedostaje podrške monitoringu, evaluaciji i istraživanju.

Nadalje, dokumenti Europske komisije, koji se odnose na neformalni i informalni odgoj i obrazovanje, naglašavaju da je smjer takvog obrazovanja aktivan i važan, ali također primjećuju da „je teško dobiti pravu sliku neformalnog obrazovanja. Postoji i problem u odnosu na dobne skupine – puno je manje informacija o odrasloj populaciji nego o školskoj“ (Hoskins, 2006).

U visokom školstvu, posebno na sveučilištima, postoji tradicija DO-a i međunarodnog obrazovanja. Ona uključuje međunarodne škole i kulturološki raznolika studentska tijela s nizom izvannastavnih aktivnosti, kao i kurikule ili predmete s međunarodnim ili komparativnim dimenzijama (Hill, 2006; Knight, 2004). Svejedno, ove međunarodne komponente ne podrazumijevaju izravno interkulturalnu kompetenciju. Naime, dugačak je put od prve do posljednje razine. Neki kritičari zato govore o međunarodnom iskustvu sveučilišta kao o „razmjeni bez susreta“. Na primjer, istraživanje među njemačkim studentima ustanovilo je da više od 60% studenata uopće nije imalo ili jedva da je imalo kontakata sa stranim studentima na njihovom kampusu, a sličnom se pokazala i situacija u drugim zemljama (Otten, 2003). Nasuprot tome, interkulturalna kompetencija se definira kao dugotrajna promjena znanja (spoznaje), stavova (emocija) i vještina (ponašanja) osobe koja omogućuje pozitivnu i učinkovitu interakciju s članovima drugih kultura u inozemstvu i kod kuće. (Bennett, 1993).

DO U NEKIM EUROPSKIM ZEMLJAMA

Kurikuli: kontekst i ciljevi

U ovom dijelu članka ukratko su predstavljene rezultati istraživačkog projekta o nacionalnim nastavnim programima u osnovnim školama u jedanaest europskih zemalja, a to su: Švedska, Norveška, Finska, Republika Irska, Engleska, Škotska, Nizozemska, Austrija, Njemačka, Mađarska i Slovenija. Osim nekoliko tehničkih bilježaka o različitim predmetima ili kurikularnim područjima koja sadrže DO kao i o kurikularnom statusu DO-a, službeni kurikularni materijali, objavljeni u spomenutim zemljama, analizirani su s obzirom na dva aspekta koja se smatraju najrelevantnijima za suvremenu raspravu o DO-u. Riječ je o multikulturalnom kontekstu u ovim zemljama, koji postaje sve relevantniji za politiku demokracije u spomenutim zemljama, i o obrazovnim ciljevima koji su formulirani u službenim dokumentima.

Općenito postoji značajna kontekstualna razlika u sadržaju DO-a u zapadnoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama. Prvo navedene su imigracijska društva (većina od njih s imperijalno-kolonijalnom prošlošću), dok su drugo navedene (primjerice Slovenija, Mađarska, Latvija, Poljska) još uvijek emigracijske zemlje

(s prošlošću podređenosti različitim imperijima). Ili, kao što kaže Delanty, „glavna je razlika u tome što se zapadnjačka iskustva zasnivaju na postkolonijalnoj imigraciji dok su u Centralnoj i Istočnoj Europi u središtu interesa autohtone manjine“ (Delanty, 2007:13). Kao posljedica toga, multikulturalnost prvo navedenih obilježena je prisutnošću novih imigranata, a multikulturalnost drugih odnosom prema starim manjinama (od kojih su neke transformirane u nove manjine koje su pak nezadovoljne novim tretmanom zemalja domaćina, kao što su to Rusi u baltskim zemljama).

Kurikularni ciljevi DO-a za osnovno obrazovanje u spomenutih jedanaest europskih država izraženi su u službenim dokumentima na pedagoški optimističan i idealističan način. Sveobuhvatni su te slave demokraciju i raznolikost sa zajedničkim ciljem, kao što je to primjerice izraženo u engleskom kurikulumu – razumijevanje građanskih odgovornosti, što je nužno za ostvarenje prava i razbijanje stereotipa o sebi i drugima. Nasuprot tome, kao što pokazuje analiza primjene u engleskom nacionalnom kurikulumu DO-a, još uvijek nema konsenzusa oko ciljeva DO-a. Osim toga u jednoj četvrtini ispitanih škola nema odgovarajuće nastave što ukazuje na slabo rukovođenje i manjak stručnjaka iz tog područja. (www.ofsted.gov.uk/assets/Internet_Content/Shared_Content/Files/towardsconsensus.pdf -).³ Treba očekivati da je situacija u ostalim zemljama slična engleskoj, ako ne i lošija, jer je Engleska jedna od najnaprednijih zemalja koja promiče suvremen i senzibilan odnos prema imigrantima u okviru DO-a⁴.

DO se u različitim zemljama pojavljuje pod različitim nazivima: kao Društveni studiji, kao dio šireg predmeta, npr. Studij o okolišu ili Društvene znanosti (za ostale nazive vidi: Osler i Starkey, 2005:15). U jednom ili drugom obliku obvezatan je u svim zemljama osim Slovenije, gdje je djelomično izborni. Ipak, DO postoji kao poseban ili izdvojen predmet samo u Sloveniji, Engleskoj i Švedskoj, a u zadnja dva razreda u Irskoj, Škotskoj i Nizozemskoj. Treba imati na umu da pojedina poglavlja DO-a, kao što su pluralizam i tolerancija, predstavljaju integralni dio vjeronauka kao predmeta (primjerice *Religionslehre* u nekim njemačkim regijama).

S iznimkom Mađarske i Slovenije, DO kao predmet je zamišljen konceptualno uglavnom zato što su ove zemlje suočene s novim iskustvom i izazovom demokracije, odnosno s porastom imigracije. Institucionalni okvir demokracije, koji doživljava promjene kroz priliv imigracije je, u stvari, nacionalna država.

³ Nedostatak procjene mogao bi biti jedan od najvažnijih uzroka slabosti nastavnika u efikasnoj nastavi ovog područja i činjenica da, kao što mnogi stručnjaci zapažaju, izbjegavaju kontroverzne teme u svom poučavanju (npr. na zadnjoj Konferenciji o povezivanju obrazovanja za europsko državljanstvo (NECE) na tribini: “Promišljanje državljskog obrazovanja u europskim migracijskim društvima, Lisabon 26.-28. travnja 2007.)

⁴ Kao što neki autori naglašavaju (Soysal, 2002), obrazovna politika Engleske je, za razliku od nekih drugih zemalja, uvijek bila daleko polariziranija prema političkim strankama. Prvi nacionalni kurikulum 1987.g. odražavao je prioritete konzervativne vlade i naglašavao englesku nacionalnu povijest, a ne europsku ili globalnu. Danas, u vrijeme laburista, situacija je drugačija i sličnija kontinentalnim zemljama zapadne Europe.

Očito je da manjine traže mjesto pod suncem unutar države koja se tradicionalno smatra domovinom isključivo većinskog etniciteta ili državljana u dotičnoj državi. Otuda potreba za redefiniranjem značenja demokracije na temelju građanskih prava novih doseljenika. Drugim riječima, država i vladavina demokracije postoji zbog svakog pojedinca na teritoriju te države, a ne samo zbog nekih. Iz toga proizlazi službeni položaj ovih drugih, koji se ponekad nazivaju radnicima-gostima, ponekad postaju naturalizirani državljani, a sada se unutar kurikula DO-a podrazumijeva da ih treba priznavati i poštivati kao *jednake* u društvu.

Nadalje, neki planovi i programi na tragu ideja naprednog postmodernizma, uključuju i problem odnosa među spolovima i načine seksualnog ponašanja, posebno homoseksualnosti, pod kategorijom ostalih koje također treba priznati kao jednake.

Konačno, evo nekih izvadaka iz proširenog opisa ciljeva kurikula DO-a:

Nizozemska: poticati zanimanje za društveni život, tolerirati različitosti, razumjeti sličnosti.

Finska: priprema za sudjelovanje u javnom životu; kritičko razumijevanje javne informacije.

Švedska: razumjeti etničke i kulturološke različitosti, a posebno (*prema finskom kurikulu*) *mentalne različitosti*.

Norveška: razvijati potrebu za humanim razvojem (i rezultatima) i sposobnost surađivanja s ostalima.

Engleska: učiti i razumijevati građanske odgovornosti kao preduvjet građanskim pravima i razbijanju stereotipa.

Škotska: obrazovati „mlade građane“; uvidjeti jednakopravnost unutar multikulturalnosti.

Irski: sposobnost istraživanja multikulturalnog građanstva; odgoj za jednakost različitosti kao što su spol, etnicitet, vjera...; razumijevanje i prihvaćanje višestrukih identiteta; povećanje imaginacije i empatije prema drugima.

Austrija: prihvatiti nove (imigrante) manjine kao ravnopravne starima.

Slovenija: razumijevati kulturnu tradiciju vlastite zemlje i ljudi u duhu pluralizma.

Mađarska (predmet pod nazivom Povijest i građanski život): neovisno i kritičko sagledavanje povijesti.

U Austriji, Sloveniji i Mađarskoj su ciljevi DO-a slabije razrađeni, vjerojatno zbog šireg političkog konteksta koji u Mađarskoj i Sloveniji (koje se ne smatraju migracijskim zemljama) još nije dovoljno prikladan za prihvaćanje manjina kao u drugim zemljama.

Kao što je razvidno iz ovog kratkog pregleda, raznolikost, multikulturalnost i slične teme sve više prožimaju obzore DO-a. Drugim riječima, standardne

teme ili sadržaji DO-a, kao što su politička pismenost, građanske vrijednosti ili aktivno sudjelovanje, ne mogu se shvatiti na isti način kao prije nekoliko desetljeća, odnosno na osnovi kulturne homogenosti ili konsenzusa ustanovljenog među starim većinama i manjinama. Danas su građanska sfera i demokratska praksa mnogo jače prožete „drugima“, čija se povijest i mentalitet, uključujući i njihovo poimanje demokracije, više ili manje radikalno razlikuju od „našeg“ idiomatskog shvaćanja ovih ideja i prakse. U svakom slučaju, multikulturalne pozadine DO-a tek treba prepoznati a prikladne interkulturalne sadržaje tek treba napisati.

Učinak DO-a

Što se tiče istraživanja spomenutog područja, mora se naglasiti da nedostaju pouzdane procjene učinka DO-a⁵. Ovo pitanje nas vraća na tradicionalne dijelove socijalne psihologije o predrasudama i stereotipima i načinu na koji se boriti protiv njih. Prema Gordon W. Allportu (1954), da bi se borilo s predrasudama, mora se uspostaviti odnos s „drugima“. Ipak, jednostavno *poznavanje* „drugih“ (tj. pripadnike unutar istog razreda u školi) predstavlja relativno površni oblik kontakta za koji je manje vjerojatno da će smanjiti predrasude ili razbiti stereotipe. S druge strane, škola predstavlja izvrsno interaktivno okruženje iako ne udovoljava svim uvjetima koje je naveo Allport kao optimalnim u borbi protiv predrasuda i diskriminacije. Drugi (optimalni) uvjeti (prema Allportu) su: je li kontakt *dobrovoljan*, razmjer do kojeg je kontakt između većine i manjine ili drugih u *ravnopravnosti* i odvija li se kontakt u natjecateljskom ili *suradničkom* okruženju. Prema istraživanjima u SAD-u (Dixon, Rosenbaum, 2004) škola pruža bolje interaktivno okruženje od radnog mjesta.

Stoga, državljanski (i interkulturalni) odgoj mora objediniti uobičajene metode poučavanja i učenja s interakcijom među članovima većine i manjine na osnovi dobrovoljne aktivnosti, jednakog statusa i suradničkog okruženja. Takav objedinjujući pristup nepristranom učenju i poučavanju ima za cilj smanjivanje ili eliminiranje društvene i kulturalne ekskluzije među djecom (takve tendencije pojavljuju se već u dobi od tri godine) koje se temelje na predrasudama i diskriminaciji kao što su rasizam, antisemitizam, seksizam, diskriminacija hendikepiranih, adultizam (tj. diskriminacija djece u odnosu na odrasle), lingvicizam (tj. diskriminacija na temelju jezika), itd. (Wagner, 2007: 264).

Naravno, poučavanje i učenje moraju prethoditi svakom djelovanju kojemu je cilj smanjivanje predrasuda. Općenito se pretpostavlja da prije ili bez provođenja DO-a i sličnog poučavanja postoje značajne predrasude među djecom koje ne treba zanemariti i koje bi mogle potkopati svaku dobronamjernu interakciju me-

⁵ Ovo zapažanje temelji se također na tvrdnji Roberta Stradlinga, jednog od vodećih stručnjaka metodike povijesti u školskom kurikulumu koju je iznio na Četvrtom Interkulturalnom Forumu Vijeća Europe održanom u Bukureštu u ožujku 2006. g. Na isti način kao što je rasprava na NE-CE Konferenciji u Lisabonu u travnju 2007.g. pokazala nema stvarnih saznanja o tome što se događa u razredima uključujući i one u muslimanskim zajednicama gdje se podučava Kuran kao središnja tema kurikuluma.

đu djecom koja pripadaju različitim državama i kulturama. Na primjer, nova istraživanja u Švedskoj (Hjerm, 2005) pokazuju da ksenofobija među adolescentnim ispitanicima nije pretjerano raširena. Tako svaki osmi (12,7%) adolescent smatra da imigranti ne bi trebali imati ista prava kao ostali stanovnici njihove zemlje. S druge strane, s obzirom da su izračunati samo najizravniji oblici ksenofobije, to znači da se ksenofobija švedskih adolescenata ne smije podcijeniti. Ova sumnja je potvrđena prezentiranjem negativnih i pozitivnih stavova u odnosu na različite zemlje ili kulture. Rezultat toga je da zaprepašujućih 77% ispitanika smatra da se kulture muslimanskog svijeta na negativan način razlikuju od švedske kulture. Ipak, čak i količine negativnih razlika prema baltičkim, afričkim i azijskim zemljama prilično je visoka (vidi Tablicu. 1)

Tablica 1. Udio negativnih i pozitivnih stavova o različitim kulturama i načinima života i srednja vrijednost

Zemlja porijekla	Negativna razlika	Pozitivna razlika	Srednja vrijednost*
Muslimanske zemlje	77	15	2,06
Baltičke zemlje	72	15	2,23
Afričke zemlje	68	24	2,32
Azijske zemlje	67	23	2,36
SAD	51	35	2,80
Njemačka	45	19	2,67
Island	37	29	2,90
Finska	32	16	2,79
Francuska	32	40	3,07
UK	25	38	3,12
Danska	21	15	2,92
Norveška	14	12	2,98

* Što je veća srednja vrijednost to je i pozitivnija vrijednost na 5-bodovnoj ljestvici

Izvor: Mikael Hjerm: "What the Future May Bring. Xenophobia among Swedish Adolescents". *Acta Sociologica*. December 2005, Vol. 48, No. 4, str. 296.

Konačno, ostaje pitanje je li moguće i na koji način mjeriti učinak različitih odgojno-obrazovnih pristupa predrasudama. Možda postoji relativno jednostavno rješenje koje se odnosi na (upitan) učinak DO-a na studente (usp. Jedlicka i Katunarić, 1985). Ono se sastoji u tome da se studentima na početku i na kraju nastave podijeli upitnik s Bogardusovom skalom socijalne distanciranosti. Pretpostavlja se je da će se društvena distanciranost (u odnosu na sve zajednice) značajno smanjiti nakon što studenti završe nastavu sa sadržajem iz DO-a i IO-a. Naravno, ovo

nije ni instrument niti argument koji će potvrditi potpunu i neopozivu promjenu u stavovima studenata. Drugi snažni utjecaji, uključujući i one koji dolaze od roditelja, vršnjaka, medija ili neznanja (zbog nedostatka kontakta s „drugima“), mogu također neutralizirati pozitivni odgojni učinak. No ipak „udio“ odgoja u odnosu na ukupne utjecaje na ponašanje studenata može se smatrati pozitivnim.

ZAKLJUČCI S NEKOLIKO PREPORUKA

1. DO se svojim sadržajima poput interkulturalnog odgoja nalazi visoko na europskoj listi prioriteta. Zanimanje za DO posljedica je rasta raznolikosti prouzročениh domaćim multikulturalizmom, posebice u zapadnoeuropskim i imigracijskim zemljama. DO ili neki njegovi oblici su dio cjelokupnog školskog sustava (nižeg i višeg) zemalja EU, te također u brojnim neformalnim aktivnostima i aktivnostima nevladinih udruga.

2. Na putu razvijanja DO-a kao ključnog elementa u stvaranju suvremenog demokratskog građanstva stoji nekoliko prepreka kao što su nesrazmjer politike i prakse, nedostatak pravilnog osposobljavanja nastavnika te neizvjesnost samog učinka DO-a.

3. Analiza kurikula u osnovnom obrazovanju u jedanaest europskih zemalja pokazala je da su određeni ciljevi kurikula u službenim dokumentima formulirani na pedagoški optimističan ili idealistički način. Ciljevi su sveobuhvatni i slave demokraciju i različitost sa zajedničkim ciljem razumijevanja odgovornosti građana, što se smatra nužnim za ostvarenje prava kao i razbijanje stereotipa o drugima i samima sebi. DO se pojavljuje pod različitim nazivima i obavezan je doslovno u svim zemljama.

4. Osim politike DO-a, institucionalnog konteksta i kurikula, može se dodati nekoliko preporuka koje naglašavaju važnost izvannastavnih aktivnosti nastavnika i učenika, uključujući niz informalnih i neformalnih kurikula (tj. skrivenih, učenjem putem medija, itd.), kako bi se unaprijedilo građansko (i interkulturalno) znanje. Ovo se može postići programom razmjene između škola iz različitih zajednica, posebno onih čiji su odnosi obilježeni neznanjem ili neprihvatanjem, putem dječjih parlamenata, školskih vijeća, iskustava vezanih za provođenje slobodnog vremena te zajedničkih projekata ili programa koje škole iz različitih zajednica mogu djelomično ili potpuno realizirati putem novih informatičkih i komunikacijskih tehnologija.

5. U okviru izvanškolskih aktivnosti, osposobljavanje nastavnika je vjerojatno najvažnija aktivnost pa je potrebno veće ulaganje u njegovu kvalitetu. Osim toga, samo poučavanje zahtijeva jaču infrastrukturnu potporu kao što su različite akademske i administrativne službe uključene u nadziranje i podizanje kvalitete aktivnosti u školama. Među važnim aktivnostima je i *service learning*, metoda koja povezuje službe zajednice s akademskom, osobni razvoj te građanske dužnosti s ciljem daljnjeg razumijevanja sadržaja nastavnog predmeta, šireg uvažavanja

DO-a kao predmeta i povećanja osjećaja građanske odgovornosti (Murphy, 2006.), posebno u multietničkim zajednicama.

6. Što se tiče DO-a i poučavanja povijesti te literature, ne postoji službeni i zajednički dokument EU koji se odnosi na ovo područje. Postoje samo knjige ili zbornici, primjerice, *Suvremena povijest i državljanski odgoj u Europi* (www.fondazione.scuola.it/Eng/attivita/storiacontemporanea.asp), u kojoj autori naglašavaju potrebu europske perspektive (stajališta) u poučavanju povijesti. Prema autorima ovo bi stajalište trebalo doprinijeti smanjenju ili iskorjenjivanju slabosti postojećih metoda ili strategija (zbog otvaranja „nezgodnih tema“) kao što su „strategija šutnje“, „neutralan odnos prema činjenicama“ i „službeno tumačenje činjenica“ (tipično za autoritarne režime). Na isti način se treba odnositi prema nastavi povijesti koja je u osnovi pravocrtna, kronološka, narativna i strogo usredotočena na političku povijest. Umjesto toga, socijalna i ekonomska povijest zajedno s poviješću svakodnevice trebale bi proširiti ciljeve postojećeg poučavanja povijesti. Isto tako, umjesto pogrešnih strategija u poučavanju povijesti o „nezgodnim temama“, najbolji pristup predstavlja strategija priznavanja i ponovnog stvaranja kontroverzi: učenici moraju steći sposobnosti kompariranja različitih izvora, mišljenja i interpretacija (učenje/poučavanje koje uzima u obzir više perspektiva) kako bi stvorili vlastite poglede (ovdje je odnos između nastave povijesti i državljanskog odgoja očit). Ovakav način može biti posebno koristan u nekadašnjim sukobljenim područjima Europe.

S obzirom na to kako se povijest prikazuje u kurikulumima, prvenstveno u zapadnoeuropskim zemljama, situacija se poboljšala, tj. povijest nacija stvorenih u ratu ili sukobima promijenila se na račun kulturološke razmjene i trgovine, a dekolonizacija se pojavljuje kao prikladna tema (Europljani su nanijeli popriličnu štetu „novom svijetu“) – europska povijest treba se danas prikazivati ujednačeno, odnosno negdje između zaborava o tamnim mrljama Holokausta, genocida i kolonijalizma te tmurnog sjećanja i samooptuživanja koji bi inače odredili europsku sadašnjost i budućnost. Posebice europski DO može ponuditi obje strane „dijalektičke prosvjećenosti“ svojim imigrantima. DO bi imigrantima trebao „prevesti“ europska povijesna iskustva kroz tragična događanja te rezultirajuću samokritiku kao i kroz raspravu o povijesti i sjećanja. U ovom kontekstu i povijest imigracije treba zauzimati odgovarajuće mjesto. Na primjer, povijest i državljanski odgoj moraju uključivati „Turke u Berlinu“ isto toliko koliko i „Turke pred Bečom“ (v. www.bpb.de/veranstaltungen/GXSPRI,0,0,The_Politics_of_Memory_in_European_Migration_Societies_Consequences...). Danas su imigranti u većini udžbenika još uvijek prikazani kao „Oni“, kao na primjer u Njemačkoj⁶ i odvojeni su od (domaćih) „Mi“. Ovo predstavlja problem jer, prema nekim stručnjacima, treća generacija imigranata ima tendenciju predstavljati se u okviru lokalne pripadnosti. Kombiniranjem velikih nastojanja zemlje domaćina i nove generacije imigranata

⁶ Prema Franz-Olafu Radtkeu sa Sveučilišta u Frankfurtu na Majni, u njegovom radu iznesenom na NECE Konferenciji održanoj u Lisabonu u travnju 2007.godine.

pojavljuje se očita opasnost stvaranja takvog multikulturalnog društva u Europi koje bi se sastojalo iz paralelnih svjetova različitih zajednica bez međusobnih doticaja te koje bi podsjećale na otomanski *millet* sustav. Kao protuteža takvom razvoju, povijesni i državljanski odgoj moraju razbiti ono što je bilo idiomatsko za tradicionalnu (primjerice nacionalnu i civilizacijsku) povijest, i hrabro ponuditi nadahnjujuću viziju demokratskog, komunikacijskog i suradničkog multikulturalnog društva.

7. I na kraju, kako bi ostvarili takvu viziju zajedničkog društva, staru ideju doma i domovine, utemeljenu na percepciji jedinstvene lokacije, tj. *genius loci*, treba preobraziti u viziju umreženih mjesta, tj. *genius mundi* (usp. Hasse, 2007.). Drugonavedena vizija je bliskija samoodređenju imigrantskog i mobilnog društva kakvo Europa sve više postaje. Naravno da cjelokupno stanovništvo ne može postati kozmopolitsko, ali ako izuzmemo ekstreme, niz raznolikosti kao što su „mobilno“ i „imobilno“ stanovništvo stvaraju istinsko demokratsko multikulturalno društvo, zasnovano na tržišnoj ekonomiji.

Prije ili kasnije DO kao predmet trebao bi odražavati kombinaciju „prostora različitih mjesta“ i „prostora protoka“ te ugraditi takvu viziju društvene stvarnosti u najniže razrede školskog sustava. Građani (Europe i svijeta) istinski iz početka, postajemo već negdje od treće godine života nadalje, kada prvo pojavljivanje kategorija „Mi“ i „Oni“ počinje oblikovati našu svijest o životu i svijetu.

LITERATURA: vidi popis literature u inačici članka na engleskom jeziku

S engleskog prevela: Marija Andraka